

Waar bouw je een moskee?

Een lesproject aan de hand van het vakdidactisch model van Clive Erricker

SANDRA WEMER

Steeds meer godsdienstpedagogen trachten theorieën over goed onderwijs te vertalen naar praktische uitwerkingen die bruikbaar zijn in de klas. Zo ook Paul Vermeer in het artikel Meta-concepts, thinking skills and religious education (2012). In dat artikel zet Vermeer eerst zijn visie op doel en inhoud van het levensbeschouwelijk onderwijs uiteen en beschrijft hij vervolgens het project 'Waar bouw je een moskee?' Dit project geeft een voorstelling van hoe zijn visie er in de praktijk uit zou kunnen zien. Ik heb het project uitgevoerd in mijn 4-vwo-klassen van het Herbert Vissers College in Nieuw-Vennep. In dit artikel geef ik eerst Vermeers visie op levensbeschouwelijk onderwijs weer. Daarna beschrijf ik het vakdidactische model Living Difference van Clive Erricker, dat mijns inziens goed bij zijn visie past. Ten slotte komen de lessen en de toetsing in het project aan bod.

Vermeer pleit voor levensbeschouwelijk onderwijs dat gericht is op de mentale ontwikkeling van leerlingen. Het vak put daarvoor uit de wetenschappelijke discipline die volgens hem dit onderwijs legitimeert: de godsdienstwetenschap. Voor zijn visie refereert Vermeer eerst aan ontwikkelingen van het zijns inziens aanverwante vak geschiedenis. Hedendaags geschiedenisonderwijs is erop gericht leerlingen historisch te leren denken. Leerlingen ontwikkelen onder andere vaardigheden als historische vragen kunnen stellen, bronnen kunnen raadplegen en het kunnen hanteren van meta-concepten.

Vervolgens past Vermeer zijn pleidooi toe op onderwijs in het algemeen. Vermeer is voorstander van een constructivistische leertheorie en geeft aan dat leren altijd plaatsvindt door middel van interactie met een betekenisvolle context. Hij sluit hierbij aan op het concept participierend leren van Chris Hermans, maar Vermeer wijkt op een kritiek punt af. Hermans wil leerlingen meenemen in de beleving van de gelovige, Vermeer wil de leerlingen meenemen in de beleving van de religiewetenschapper. Leerlingen moeten de vaardigheid ontwikkelen om religie op een wetenschappelijke wijze te benaderen en moeten

religieus kunnen redeneren. Vermeer wil leerlingen een cognitief instrumentarium doen verwerven, dat hen in staat stelt om op zelfstandige en systematische wijze informatie te verzamelen over religie, om religieuze uitingen te verstaan en om oordelen te vormen omtrent religieuze vraagstukken.

Vakinhoudelijk zou het voor Vermeer vervolgens moeten gaan over het aanleren van algemene wetenschappelijke concepten die toepasbaar zijn op meerdere religies en/of religieuze verschijnselen. Voor een indeling van deze concepten verwijst hij naar de theorie van Clive Erricker. De type A-concepten classificeren menselijke ervaringen (het kwaad, lijden, blijdschap enzovoorts), de type B-concepten beschrijven algemene religieuze ervaringen en zijn op meerdere religies toepasbaar (aanbidding, ritueel, heilig, openbaring enzovoorts) en type C-concepten zijn religiegebonden (kerk, triniteit, samsara enzovoorts). De type B-concepten passen binnen het onderwijs dat Vermeer voor ogen heeft. Maar hoewel hij Errickers indeling van concepten aanhaalt, laat hij na diens vakdidactische model toe te passen op zijn praktijkvoorbeeld. Die lacune wil ik opvullen met dit artikel.

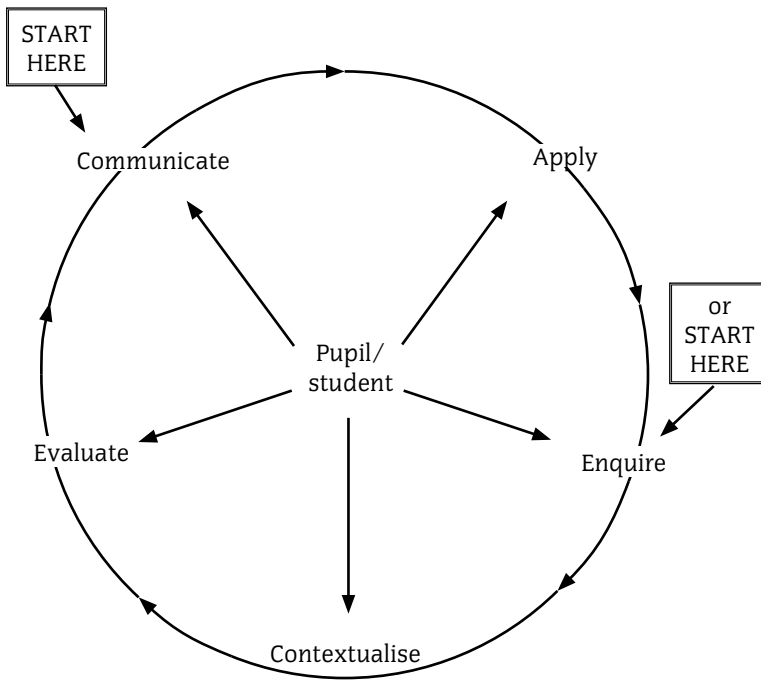
Leerlingen moeten de vaardigheid ontwikkelen om religie op een wetenschappelijke wijze te benaderen en moeten religieus kunnen redeneren.

Living Difference

Het vakdidactische model dat Erricker ontwierp, *Living Difference*, heeft allereerst een pedagogische grondslag. Dit heeft tot gevolg dat levensbeschouwelijk onderwijs moet worden ingebed in een brede onderwijscontext. Het moet naast het streven naar het behalen van de vakinhoudelijke eindtermen, dus ook bruikbaar zijn in een breder kader. Vanuit deze gedachte ontwierp Erricker zijn vakdidactisch model (zie figuur 1 op de volgende pagina).

Het leerproces begint vaak bij ‘communiceren’ (linksboven). In deze fase kan de leerling de eigen mening onder woorden brengen. De tweede fase borduurt hierop verder, de leerling kan de eigen ideeën ‘toepassen’ en verantwoorden binnen een aangeboden context. De derde fase is ‘onderzoeken’ (dit kan ook het startpunt zijn). Deze fase onderscheidt het model van Erricker van andere vakdidactische modellen. Daarin wordt vaak theologische inhoud aangeboden, Erricker biedt een concept aan. Het onderzoeken, contextualiseren en evalueren daarvan is het leerdoel. Nadat de leerling het concept heeft onderzocht, verbindt zij deze in de fase van ‘contextualiseren’ aan een religieuze context. In de laatste fase ‘evalueert’ de leerling en verantwoordt zij haar mening wat betreft de toepassing van het concept binnen de bestudeerde religieuze context én voor zichzelf.

A methodology for enquiry into concepts

Figuur 1. Vakdidactisch model van Clive Erricker.

Lesproject: waar bouw je een moskee?

Het oorspronkelijke project dat Vermeer in zijn artikel beschrijft, en waar ik mijn project op baseer, heeft hij destijds ontwikkeld samen met Richard de Keyzer. In het project is in de klas de levensechte situatie onderzocht van een moslimgemeenschap die een moskee wil bouwen in het dorp. Er zijn echter buurtbewoners die dat niet willen en vinden dat een oude school kan worden omgebouwd tot moskee. De gemeenteraad weet zich geen raad met deze situatie en huurt een religiewetenschapper in om advies te geven. De leerlingen onderzoeken deze casus vanuit diverse rollen (iemand uit de moslimgemeenschap, een buurtbewoner, een gemeenteraadslid, de religiewetenschapper). Door vervolgens met elkaar in gesprek te gaan moeten de leerlingen tot een oplossing komen.

Het toeval wil dat er in 2017 in Nieuw-Vennep een zelfde soort discussie gaande is, een meer authentieke context kan ik mij dus niet wensen! Hieronder geef ik per les een korte beschrijving van de leeractiviteiten die ik heb ondernomen op basis van het vakdidactisch model van Erricker.

In het project is in de klas de levensechte situatie onderzocht van een moslim-gemeenschap die een moskee wil bouwen in het dorp.

Les 1: Het concept 'heilig'

De les start met een kort groepsgesprek over moskeeën in Nederland; ook de situatie in Nieuw-Vennep wordt geschetst. Om het belang van een moskee voor een moslim te kunnen begrijpen, moeten de leerlingen eerst het concept 'heilig' snappen.

De lessenserie begint daarom bij de fase 'onderzoeken'. De leerlingen bespreken in tweetallen wat ze weten over dat concept. Vervolgens verschijnt vijf keer een citaat of foto op het bord, waarin een interpretatie van het concept naar voren komt. De docent geeft daarbij een korte toelichting. De leerlingen hebben daarna vijf minuten om met deze informatie het concept te definiëren. Dit proces herhaalt zich vijf keer. Na de laatste keer schrijven de leerlingen hun voorlopige definitie op het bord (via www.mentimeter.com). Een aantal van de definities wordt klassikaal besproken. Het huiswerk is het inleveren van een zelfgeschreven definitie van het concept 'heilig'.

Les 2: Duik in je dossier

Deze les past bij de fase 'contextualiseren'. Het volgende (echte!) probleem wordt geschetst: de stichting Taqwa komt momenteel samen in de oude kantine van de christelijke korfbalvereniging KIOS. De moslimgemeenschap wil graag een moskee bouwen in Nieuw-Vennep, maar daar zijn veel buurtbewoners op tegen. De gemeenteraad wil hierover een dorpsvergadering beleggen om uiteindelijk een beslissing te kunnen nemen.

De leerlingen krijgen vervolgens één van de volgende rollen toegewezen:

1. Een afgevaardigde van de gemeente, die de vergadering voorziet.
2. Een vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap.
3. Een bezorgde buurtbewoner.
4. Een religiewetenschapper, uitgenodigd om onafhankelijk advies te kunnen geven.

Per rol is in de ELO een dossier aangemaakt. In dit dossier vinden leerlingen hun profiel, een opdracht en relevante bronnen om de opdracht te kunnen uitvoeren. De opzet van deze les is gebaseerd op het hele-taak-eerst principe. De dossiers worden inhoudelijk niet besproken. In de instructie wordt aandacht besteed aan de rolverdeling, de locatie van de dossiers en het inleveren van de opdracht. Tijdens het zelfstandig werken is ruimte voor hulp en ondersteuning.

Les 3: De dorpsvergadering

In deze les binnen de fase van 'contextualiseren' staat de dialoog centraal. De leerlingen nemen in viertallen deel aan een dorpsvergadering. De afgevaardigde van de gemeente heeft een agenda opgesteld en kritische vragen voorbereid. De religiewetenschapper en de moslim hebben beiden in hun opdracht meegekregen om specifiek het concept 'heilig' in te brengen in de discussie. De bezorgde buurtbewoner brengt de standpunten van de politieke partij Forza! in. Het doel van de vergadering is om consensus bereiken door middel van dialoog. Aan het einde van de dorpsvergadering noteert de afgevaardigde van de gemeente de uiteindelijke beslissing van de groep op een A3-vel.

Om het belang van een moskee voor een moslim te kunnen begrijpen, moeten de leerlingen eerst het concept 'heilig' snappen.

Les 4: Hier bouw je een moskee!

In deze les maken de leerlingen geleidelijk de beweging naar de fase van 'evalueren'. De les start in dezelfde werkgroep met het lezen van en reageren op de beslissing van een andere werkgroep. De afgevaardigden van de gemeente delen in een korte pitch hun reactie met de klas. Daarna mag de klas stemmen (via www.mentimeter.com). In deze laatste stemronde mogen de leerlingen hun rol loslaten. Ze hebben het proces beschouwd en nemen nu een eigen standpunt in. Vervolgens vullen ze een reflectieformulier in, waarin ze de volgende vragen beantwoorden:

1. Hoe verliep de vergadering in jouw groep? Schrijf iets over de sfeer, de discussie, jouw inbreng en hoe jullie uiteindelijk tot een gezamenlijk standpunt zijn gekomen.
2. In les 1 heb je het concept 'heilig' beschreven. Kun je na het bestuderen van jouw dossier en na de vergadering uitleggen waarom een moskee heilig is voor moslims?
3. Wat heb je gestemd? Moet er in Nieuw-Vennep een nieuwe moskee komen of niet? Waarom?
4. Wat is het belangrijkste wat je hebt geleerd de afgelopen lessen?
5. Welke stem in de discussie was volgens jou het meest realistisch? Waarom?

De eerste en de vierde vraag gaan over het leerproces van de leerling. De tweede en derde vraag zijn de inbedding van het concept 'heilig' binnen de specifieke religieuze context van de islam en passen binnen de fase van 'evalueren' in de religieuze context van het model van Erricker. Vraag vijf is een voorbereiding op de fase van 'toepassen', de leerlingen worden uitgedaagd de discussie te vergelijken met de maatschappelijke discussie.

Les 5: Dit beschouw ik als heilig

De laatste les is een groepsgesprek. Op het bord verschijnt telkens een vraag, de leerlingen noteren individueel in stilte hun antwoorden. Vervolgens bespreken ze in tweetallen hun beider antwoorden en komen enkele antwoorden klassikaal aan bod. De vragen horen bij de fases 'evalueren', 'communiceren' en 'toepassen' van het model:

1. Mag een heilige ruimte ook andere functies hebben? ('evalueren' buiten de religieuze context)
2. Wat beschouw jij als heilig? Waarom? ('communiceren')
3. Moet je altijd rekening houden met dat wat heilig is voor de ander? ('toepassen')
4. Is heiligheid nog van belang in onze maatschappij? ('toepassen')

Eén van de belangrijkste leeropbrengsten is volgens de leerlingen dat ze iets geleerd hebben over de beleving van moslims in een westerse maatschappij.

Toetsing

Vermeer doet in zijn artikel geen voorstel over de toetsing van het project. Wat hij wel verduidelijkt, is dat gedegen levensbeschouwelijk onderwijs zich richt op de hogere denkvaardigheden van leerlingen.

Zelf heb ik het lesproject wel getoetst door middel van drie opdrachten die ik hieronder beschrijf. Alle opdrachten mogen na mijn feedback of op basis van voortschrijdend inzicht van de leerling zelf opnieuw worden ingeleverd. De leerlingen krijgen uiteindelijk één cijfer, dat is opgebouwd uit de deeltijfers van de opdrachten.

- **Opdracht 1: Definieer het concept 'heilig'.** De leerlingen analyseren meerdere interpretaties van het concept 'heilig'. Na deze analyse schrijven zij een eigen definitie. Het deeltijfer voor deze opdracht maakt dertig procent uit van het eindcijfer.
- **Opdracht 2: Schrijf een argumentatie vanuit een bepaald standpunt.** Hiervoor schrijven de leerlingen een meervoudige argumentatie vanuit hun aangewezen rol. De afgevaardigde van de gemeente heeft een andere opdracht. Zij stelt de agenda voor de vergadering op, bereidt een aantal kritische vragen voor en bedenkt vooraf welke antwoorden zij kan verwachten. Hoewel deze opdracht vóór de dorpsvergadering af moet zijn, mogen de leerlingen de opdracht achteraf verbeteren. Ze kunnen tijdens de dialoog ontdekken dat sommige argumenten wellicht niet standhouden of anders geformuleerd zouden moeten worden. Het deeltijfer voor deze opdracht maakt veertig procent uit van het eindcijfer.

- **Opdracht 3: Vul het reflectieformulier in.** Het reflectieformulier vullen de leerlingen in aan het einde van les drie, vier en vijf. In de opdracht reflecteren ze op hun eigen bijdrage aan het leerproces. Wekelijks reflecteren maakt het leerproces inzichtelijk voor leerlingen. Het deelcijfer voor deze opdracht maakt dertig procent uit van het eindcijfer.

Per opdracht heb ik een *rubric* ontwikkeld als maatstaf voor het werk van de leerlingen, die de leerlingen vooraf kregen. Figuur 2 geeft de *rubric* bij de eerste opdracht.

Opdracht: definieer het concept 'heilig'.					
	Kennis		Toepassen		
	Reproducieren	Begrijpen	Analyseren	Evalueren	Creëren
Opdracht 1	De leerling herschrijft een bestaande definitie van het concept heilig. OF De leerling geeft een opsomming van de besproken ideeën over het concept heilig.	De leerling herschrijft een bestaande definitie van het concept heilig en vult deze aan met één of twee in de les verkregen inzichten.	De leerling analyseert de in de les besproken interpretaties en gebruikt één of twee van deze opbrengsten om zelf een definitie te schrijven.	De leerling analyseert de in de les besproken interpretaties en gebruikt drie of vier van deze opbrengsten om zelf een definitie te schrijven.	De leerling analyseert de in de les besproken interpretaties en gebruikt deze opbrengsten én elders verworven inzichten om zelf een definitie te schrijven.
Cijfer	1 - 4	4 - 6	6 - 7	7 - 9	9 - 10

Figuur 2. *Rubric* bij de opdracht: definieer het begrip 'heilig'.

De meerwaarde voor een waardige toekomst

Het project bleek redelijk succesvol in de praktijk. De leerlingen waardeerden vooral de dorpsvergadering. Eén van de belangrijkste leeropbrengsten is volgens de leerlingen dat ze iets geleerd hebben over de beleving van moslims in een westerse maatschappij.

Als docent zie ik de meerwaarde van Vermeers visie op levensbeschouwelijk onderwijs. Dit type onderwijs daagt leerlingen uit om kritische vragen te stellen, bronnen te gebruiken, met elkaar een dialoog aan te gaan en metaconcepten te gebruiken. Dergelijk onderwijs geeft ons vak in mijn ogen een waardige toekomst.

Literatuur

- Ericker, C. (2010). *Religious Education; a conceptual and interdisciplinary approach for secondary level*. Oxon: Routledge.
- Vermeer, P. (2012). Meta-concepts, thinking skills and religious education. In: *British Journal of Religious Education*, 34(3), 333-347.